

О. А. Жаборюк

“ЕМФАТИЧНЕ IT” В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА ЙОГО ГРАМАТИЧНА СУТНІСТЬ

Проблема т.з. “емфатичного it”, або в іншій термінології — “розщепленого речення”, хоча і охоплює порівняно невелику за обсягом кількість випадків, належить до найбільш актуальних проблем англістики. Більше того, сягаючи корінням такого глибинного пласта мовознавства, як перетин мови й мислення, ця проблема має й загальнолінгвістичне значення. Нагадаємо, що до речень з т.з. “емфатичним it” належать речення типу *It was Winifred who went up to him* (Galsworthy) [8:229]. Характерною рисою цих речень є те, що вони, на відміну від більшості висловлювань у мовах індоєвропейського походження, виявляють при прямому накладанні на судження повну структурну невідповідність останньому. Цей феномен спричиняє численні суперечності серед лінгвістів і, передусім, суперечності стосовно класифікації цих речень. Адже ці випадки, як відомо, не вписуються в жодну з існуючих синтаксичних класифікацій речення. Не випадково їх виділяють в окремий структурно-семантичний тип — “псевдо-складні речення” [7:140-142], або “розщеплені речення” (cleft sentences) [10:361-362; 6:67]. В окремих випадках тип цих речень взагалі не визначається. В. Л. Каушанська, наприклад, обмежується тим, що в виносках лише вказує на особливості їх структурно-семантичної побудови [8:229, 283].

Загальна невизначеність типу цих речень породжує й розбіжності у визначенні їх складових частин. Так, деякі лінгвісти кваліфікують обидві частини такого речення як окремі речення — головне та підрядне, однак з певними застереженнями, особливо, коли йдеться про головну частину — протазис, який вводиться елементом *it*. Н. О. Кобріна, зокрема, вказуючи на семантичну близькість цього типу речень до простих, пише: “інформація, яка розподіляється між “головним” та “підрядним” реченням, може бути виражена простим реченням” [7:140-141]. “Головному” реченню (протазису) при цьому відводиться суто емпатична роль, в зв’язку з чим “головне” речення вважається носієм емпатичної інформації, а підрядне — “семантичної”. Звідси випливає, що довершене за своєю структурною побудовою “головне речення” нічого, окрім емпізи, не виражає, а значить є семантично

“пустим”. Таким чином, в цьому випадку вбачається невідповідність між мовною та логічною структурами предикації. Шукаючи вихід з цієї тупикової ситуації, деякі дослідники пропонують компромісне рішення — вважати цей тип речень “псевдо-складними реченнями” [7:140-142].

Що ж до теорії “розщепленог речення”, то невідповідність між мовною і логічною структурами предикації закладається в ній вже апріорно. Як відомо, ця точка зору базується на тема-рема-тичності, основним постулатом якої є визнання саме цієї невідповідності. В трактуванні “розщепленого речення” теж йдеться про певний розподіл інформації, однак уже за іншим принципом — принципом тема-рема-тичності, який теж, так само, як і емпфаза, є засобом надання мові лише виразності [10:353]. Згідно з цією точкою зору будь-яке просте речення набуває особливої комунікативної виразності, якщо його структурно розщепити на дві комунікативно протиставні частини — фокус (центр нової інформації) та тему (вже відому інформацію, своєрідний інформаційний відправний пункт” [там же].

Що ж до граматичного статусу цього типу речень, то він фактично залишається без визначення. Так, Р. Кверк називає цей тип речень “конструкцією”, а її складові компоненти — “окремими частинами (sections), кожна з яких має дієслово” [10:361].

Наявність різних точок зору, невизначеність граматичного статусу як всього речення в цілому, так і його складових частин — все це є достатнім свідченням того, що проблема т.з. “емфатичного” it ще остаточно не вирішена.

З наведеного вище матеріалу можна зробити такий висновок: вирішення проблеми граматичної сутності усіх вищезазначених явищ залежить значною мірою від відповіді на питання, що саме і в якій спосіб ці явища віддзеркалюють.

Аналіз теоретичних джерел з метою з’ясування цього питання засвідчив, що в лінгвістиці та філософії, зокрема теорії віддзеркалення, є вже багато напрацювань, які після певного переосмислення укладаються в одну, доволі чітку картину процесу віддзеркалення.

Висвітливо найсуттєвіші моменти цієї картини.

Чи не найважливішим моментом віддзеркалення є те, що воно “відбувається не по прямій лінії предмет — назва. Між ними стоїть особистість віддзеркалювача” [1:48; 4:35]. Це означає, що найважливіші процеси, пов’язані з віддзеркаленням, відбуваються саме в поєднувальній, логічній ланці. Будь-яке безпосереднє проектування

мовних явищ на дійсність, без врахування етапу мислення (як це ми, зокрема, спостерігаємо при трактовці речень з it у Л. М. Фіногіної [5:72]) слід вважати якщо не хибним, то, принаймні, таким, що допускає значні викривлення.

Сутність мисленнєвої обробки дійсності, тобто того, що відбувається на логічній ланці процесу віддзеркалення, можна охарактеризувати як синтез об'єктивного з суб'єктивним. Оскільки ж серед зовнішніх семіотичних виявів цього синтезу, спрямованих на передачу інформації, основне місце посідають висловлювання, можна умовно назвати його терміном “предикативність” (від лат. *praedicatio* — проголошувати, розказувати, вказувати). Предикативність може відбуватися у двох формах — аморфній (розмитій, суцільній) або ж чітко структурованій.

Перша — це історично первісна форма віддзеркалення — віддзеркалення на рівні уявлень (вражень). Друга, чітко структурована форма — це віддзеркалення у формі суджень. В логіці її прийнято називати ще й предикацією. Історично вона є вторинною по відношенню до нерозчленованої (суцільної) форми віддзеркалення й розвинулась на її основі в процесі когнітивного розвитку мислення.

З появою предикації перша форма предикативності (будемо називати її просто предикативність¹ — з метою відмежування від предикації) не вийшла з ужитку. Вона так само притаманна мисленню сучасної людини, як і предикація. Обидві форми гармонійно співфункціонують у свідомості людини, доповнюючи одна одну, а нерідко й переходячи з однієї форми в іншу.

Предикація — це найдосконаліша, найрозвиненіша форма предикативності — синтезу суб'єктивного з об'єктивним, свого роду її квінтенсенція. Адже за своєю структурою і семантикою — субстанціальний концепт + специфіка його існування в часі — предикація є нічим іншим, як аналогом структурної побудови світу — процесу.² З огляду на це, мова може йти лише про двочленну структуру судження, припущення ж про існування одночленних та тричленних суджень є безпідставним.

Несучи в собі загальну ідею про побудову світу, предикація разом з цим є й втіленням суб'єктивності. Свідченням цього є її здатність

¹ Термін “предикативність” вживається у двох значеннях — широкому та вузькому.

² Об'єктивний світ визначається як сукупність процесів. Під процесом слід розуміти матерію та її існування (рух) в часі і просторі.

визначати відносну вагомість субстанціальних компонентів процесу-відношення, найсуттєвіший з яких виступає в ній як суб'єкт судження. Ця здатність не пройшла й повз увагу лінгвістів, які при спробах аналізу глибинної (семантичної) структури речень вдаються до таких опозиційних термінів, як “суб'єкт та об'єкт (думки)”, “агенс — пацієнс”, “носії процесу — комплемент (завершувач) процесу” тощо. Завдяки цій здатності, структура предикації може виступати, зокрема в судженнях-відношеннях, як модель процесу діяльності людини, її імітація. Пор.: суб'єкт думки — предикат (специфіка існування відношення між двома субстанціальними компонентами в часі) — об'єкт думки // суб'єкт діяльності — діяльність — об'єкт діяльності. Отже, структура предикації є не лише загальною формулою побудови світу, а й імітацією взаємовідношень з ним людини. До інших суб'єктивних моментів, які реалізуються структурою предикації, належить також проекція субстанціального концепту в часі, кількісна оцінка суб'єкта предикації, оцінка відношення усвідомлюваного до реальності, особистісні оцінки специфіки існування концепту в часі (початок, кінець..., необхідність процесу) тощо. Отже, як бачимо, структура предикації є концентрацією онтологічної та суб'єктивної інформації про навколишній світ, інакше кажучи — носієм смислу.

Правильність нашого висновку підтверджується, зокрема, визначенням смислу, яке дає цьому поняттю відомий філософ С. О. Васильєв. Під смислом він розуміє здатність “бути чимсь означеним” [2:85]. На гадку вченого, це поняття є еквівалентом думки [там само, 19].

Зіставимо це визначення з визначенням структури предикації лінгвістами. На думку А. К. Корсакова, структура предикації співвідноситься в об'єктивній дійсності з субстанцією та специфікою її існування в часі і просторі, або, інакше кажучи, — з конкретним елементарним процесом об'єктивної дійсності [9:8-10, 26].

Як бачимо, визначення лінгвіста і філософа мають точки перетину: структура предикації через специфічне буття (= бути чимсь означеним) зіставляється з думкою.

З урахуванням же досить слушної пропозиції А. К. Корсакова стосовно того, що усвідомлюване має певні межі та відзначається певною конкретністю, остаточним визначенням структури предикації буде визначення її як структури, яка слугує засобом вираження конкретної елементарної думки.

Надзвичайно важливим моментом в процесі віддзеркалення, на якому слід зацентувати увагу, є здатність мислення проводити над

висловлюваннями операції на зразок алгебраїчних. На рівні мови (мовлення) предикативність втілюється у висловлюваннях, які бувають двох типів: висловлювання-не-речення (або просто висловлювання¹) та висловлювання-речення (речення).

Перший тип відповідає нерозчленованому (суцільному) віддзеркаленню (на рівні уявлень), тоді як другий — чітко-структурованій формі віддзеркалення (на рівні суджень) і є виразником думок — елементарних чи розширених.

Розібравшись в принципі з процесом віддзеркалення на рівні мови та мислення, спробуємо з'ясувати граматичну сутність більш складних випадків, які є об'єктом нашого дослідження.

Для того, щоб докладніше розібратись у проблемі “розщеплення”, проведемо пробний аналіз двох випадків вживання “розщепленого” речення в художній літературі: 1. He was very fond of arguing. **It** was while arguing about the impossibility of miracles **that** he became first aware of his extraordinary power [11:33].

2. He went home his face flushed, eyes smarting and ears red. He watched each of the ten street lamps nervously as he passed it. **It** was only when he found himself alone in his bedroom **that** he was able to pull his thoughts and ask, “What on earth happened?” [там само:35].

Найперше, що впадає у вічі при розгляді цих речень, є їх структурна складність. Вони сформовані не на базі простого речення, як це зазвичай виголошується лінгвістами обох напрямків, а на базі складнопідрядного:

1. → He became first aware of his extraordinary power while arguing about the impossibility of miracles;

2. → He was able to pull his thoughts and ask, “What on earth happened?” when he found himself alone in his bedroom.

Цей факт ставить під сумнів правильність самої ідеї розщеплення як засобу породження речень цього типу. Розглядувані нами приклади, як бачимо, мають під собою на логічному рівні досить складну пропозиціональну основу, а тому говорити про будь-яке попереднє формування та утримування її в пам'яті, а тим більше — про мислене маніпулювання з нею, навряд чи можливо.

На наш погляд, породження цих речень відбувається послідовно. Спочатку, під впливом певних комунікативних факторів, висловлю-

---

¹ Термін “висловлювання”, як і “предикація”, теж вживається нами в широкому та вузькому значеннях.

вач формує вказівне речення, сутність якого полягає у видленні найбільш значущого елемента комунікативної ситуації — реальної, чи суто мовленнєвої. Друге речення, яке формується слідом за першим, є роз'яснювальним (фоновим). З нього ми дізнаємося про те, що і як саме думає висловлювач про вказаний в попередньому реченні компонент комунікативної ситуації. У залежності від змісту думки цей компонент набуває певного логічного оформлення. На рівні мовлення це виражається у співвідношенні предикативного компоненту з будь-яким членом другого, роз'яснювального речення і навіть, з предикатом (*It's teaching that he does*) [10:365].

Факт послідовного породження цих речень підтверджується і тим, що компонент, який вводиться за допомогою *it*, досить часто виділяється не з самого висловлювання методом “розщеплення”, а з оточуючого контексту (див. приклад 1).

Спробуємо визначити граматичний статус речень цього типу. Але, перш ніж зробити це, необхідно дати робоче визначення реченню, адже всі теоретичні передумови для цього вже створені в теорії віддзеркалення.

Оскільки основу кожного речення становить первинна структура предикації, то під реченням будемо розуміти групу слів (або слово), які містять або імплікують у собі (повністю чи частково) первинну структуру предикації та слугують засобом вираження конкретної елементарної думки¹.

Спираючись на це визначення, можна твердити, що обидві частини речення з т.з. “емфатичним *it*” (а не лише його друга частина — аподозис) є повноцінними реченнями. Ці частини, як структурно, так і семантично, повністю відповідають запропонованому вище визначенню речення: вони містять у собі первинну структуру предикації і виражають конкретну думку. Факт вираження першою частиною речення думки базується не лише на структурно-семантичній самодостатності первинної структури предикації.

Він підтверджується ще й тим, що ця частина речення є аналогом вказівного речення, статус якого в лінгвістиці ніким і ніколи не заперечувався. Звідси випливає, що за статусом ці речення є складнопідрядними. Що ж до того, яким саме є тип підрядного, що його містять ці речення, то на ці питання, на жаль, традиційна синтаксична класифікація складного речення відповіді не має.

¹ Детальніше про це можна прочитати у монографії О. А. Жаборюк [3:114-241].

Зважаючи на те, що основне функціональне навантаження, яке припадає на першу частину цих речень, не позбавлене й певного емпатичного забарвлення, ми вважаємо, що традиційну назву "речення з емпатичним it" можна за ними поки що залишити.

Література

1. Аветян Е. Г. Природа лингвистического знака. — Ереван, 1968.
2. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. — К., 1988.
3. Жаборюк О. А. Категорія стану в сучасній англійській мові та індоєвропейський синтаксичний процес. Теоретичні аспекти. — Одеса, 1998.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. — М., 1982.
5. Финогина Л. Н. Функционирование и грамматический статус лексемы it в современном английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1982.
6. Close R. A. A Reference Grammar for Students of English. — М., 1979.
7. An English Grammar Syntax / N. A. Kobrina, E. A. Korneyeva, M. I. Ossovskaya, K. A. Guzeyeva. — М., 1986.
8. A Grammar of the English Language / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова и др. — Л., 1967.
9. Korsakov A. K., Korsakov A. A., Korsakov A. I. K. Theoretical Foundations of English Grammar. — Odessa, 1982. — Part 1. Syntax.
10. A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — М., 1982.
11. Wells G. The Man Who Could Work Miracles // Magician. — М., 1990.